

ΑΓΝΟΗΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ:

Φεμινίστριες δασκάλες στον Μεσοπόλεμο¹

του Χάρη Αθανασιάδη *

Εξήγηση ή αναγνώριση; Ποια (οφείλει να) είναι η κυρίως λειτουργία της ιστορίας; Εξήγηση της πορείας στο χρόνο ενός κοινωνικού σχηματισμού ή αναγνώριση της δράσης και του ιδιαίτερου ρόλου ενός υποκειμένου; Το ζήτημα τέθηκε ξανά όταν τα νέα κοινωνικά κινήματα που αναδύθηκαν από τον γαλλικό Μάη του '68 επιχείρησαν να καταξιώσουν την εμφάνισή τους και ιστορικά. Ανάμεσά τους ένα από τα πιο γόνιμα: το φεμινιστικό. Το πρώτο συνέδριο για τη χειραφέτηση της Γυναίκας στη Βρετανία προέκυψε από ένα «Εργαστήρι Ιστορίας» οργανωμένο στα τέλη του '60 από τη Σίλα Ρουμπόθαμ [Sheila Rowbotham], συγγραφέα ενός βιβλίου με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Hidden from History* [σε ελεύθερη απόδοση: Αγνοημένες από την Ιστορία]. Η Ελλάδα ακολούθησε με σημαντική καθυστέρηση, αλλά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά η σχετική ιστορική παραγωγή ήταν κάτι παραπάνω από εντυπωσιακή, πράγμα που αποτυπώθηκε ήδη στα μεγάλα συνθετικά έργα. Ενώ στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (τόμ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, 1980) τόσο η γυναίκα ως υποκείμενο της ιστορίας όσο και ειδικότερα το φεμινιστικό κίνημα αγνοούνται παντελώς, στις δύο πρόσφατες συλλογικές συνθέσεις (*Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι.*, τόμ. Β1, εκδ. Βιβλιόραμα, 2002 και *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 4-10, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2003) κατέχουν σχεδόν ισότιμη θέση με τις κλασικές θεματικές. Όλες οι σχετικές μελέτες, ωστόσο, γράφτηκαν αποκλειστικά από γυναίκες ιστορικούς, ένδειξη πως η διερεύνηση της θέσης και της συμβολής των γυναικών στην ιστορία λειτούργησε και στη χώρα μας ως μια διαδικασία συλλογικής αυτοανακάλυψης. Κι όπως οι προγενέστερες ιστορικές «αφυπνίσεις» (π.χ. οι εθνικές) ανέδειξαν τους ήρωές τους, έτσι και η γυναικεία ανέδειξε τα δικά της σημαίνο-

να πρόσωπα, τις ηρωίδες της: Τη χειραφετημένη του 19ου Καλλιρρόη Παρρέν και τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες του μεσοπολέμου: Την Αύρα Θεοδωροπούλου, τη Μαρία Σβώλου, τη Ρόζα Ιμβριώτη.

Μικρά περιθώρια για ηρωίδες

Στην Ιστορία της Εκπαίδευσης η πολύπλευρη και καταλυτική δράση της «τριανδρίας» του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Γληνός - Δελημούζος - Τριανταφυλλίδης) δεν άφησε πολλά περιθώρια για άλλους ήρωες, πόσο μάλλον για ηρωίδες. Οριακά σώθηκε η Ρόζα Ιμβριώτη λόγω του ρόλου της στα Μαρσασειακά και της συμμετοχής της στο περιοδικό *Νέα Αγωγή* (1927-28). Έγινε, άλλωστε, γνωστή όχι τόσο για την εκπαιδευτική της δράση, όσο για τη μεσοπολεμική φεμινιστική της παρουσία (και το σύστοιχο ιστορικό της έργο) και κυρίως για τη μεταπολεμική συμμετοχή της στο κομμουνιστικό κίνημα. Βοήθησε σημαντικά και το προφίλ της: Αστικής καταγωγής, με

σημαντικό κοινωνικό και εντυπωσιακό μορφωτικό κεφάλαιο, σε μια εποχή που ο αριθμός των γυναικών με πανεπιστημιακή μόρφωση παρέμενε απεισιτολόγητος. Αντιθέτως ελάχιστοι ιστορικοί της εκπαίδευσης θα μπορούσαν να ονοματίσουν μία έστω δασκάλα, από τις 5.000 περίπου του μεσοπολέμου, άξια να μνημονευθεί για την εκπαιδευτική ή όποια άλλη δράση της. Ίσως και μόνο γι' αυτό αξίζει να συνταχθούμε με το εγχείρημα της αναγνώρισης, διασώζοντας από τη λήθη δύο από αυτές: Τη Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου και την Ελένη Στεργιοπούλου. Όχι για το παιδαγωγικό τους έργο (λείπει, από όσο γνωρίζω, μια ειδική μελέτη για τις καθημερινές παιδαγωγικές πρακτικές των εκπαιδευτικών του μεσοπολέμου) αλλά για τη δράση τους στους χώρους του φεμινισμού και του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού στο πολλαπλά κρίσιμο γύρισμα της δεκαετίας του '20.

Χρειάζεται να σημειωθεί καταρχάς, ότι ▶

Τάξη θηλέων δημόσιου δημοτικού στις αρχές του 20 αιώνα. Ιστορικό αρχείο μουσείου Μπενάκη

► ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα το επάγγελμα της δασκάλας αποτελούσε τη μοναδική επαγγελματική διέξοδο των εγγράμματων γυναικών. Ο «φυσικός προορισμός» της γυναίκας ήταν το σπίτι (η κουζίνα ή το σαλόνι ανάλογα με την κοινωνική τάξη) και ως εκ τούτου η εργασία έπ' αμοιβή προσέκρουε σε μια σειρά ηθικά, κοινωνικά αλλά και νομικά εμπόδια. Εφόσον, όμως, λόγοι ηθικής, επίσης, υποστήριζαν τη διδασκαλία των κοριτσιών από γυναίκες, η νομική εξαίρεση επιβλήθηκε ευθύς εξαρχής - από τον εκπαιδευτικό νόμο του 1834. Η επαγγελματική, άλλωστε, ενσκόληση με τα παιδιά μπορούσε να ιδωθεί και να δικαιολογηθεί κοινωνικά ως φυσική προέκταση του ρόλου της γυναίκας στην οικογένεια. Αποτέλεσμα: Ο διδασκαλικός κλάδος υπήρξε ο πρώτος χώρος μισθωτής εργασίας με μαζική γυναικεία παρουσία. Το 40% περίπου του διδασκαλικού σώματος του μεσοπολέμου ήταν γυναίκες. Έτσι, όταν στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα συγκροτήθηκαν οι πρώτοι επαγγελματικοί σύλλογοι δημοδιδασκάλων, οι γυναίκες δεν αποκλείστηκαν. Η μακρόχρονη και κοινωνικά αποδεκτή (έστω αμφιθυμικά) παρουσία τους στο επάγγελμα και ο ήδη σημαντικός τους αριθμός βοήθησαν να υπερκεραστούν οι αντιρρήσεις, που αποδείχθηκαν εμπόδια ανυπερβλήτα στους άλλους υπαλληλικούς (αλλά και εργατικούς) χώρους. Ο τίτλος και μόνο, πάντως, μιας από τις πρώτες διδασκαλικές οργανώσεις -«Πανελλήνιος Ένωση Δημοδιδασκάλων Αμφοτέρων των Φύλων» (1908-1920)- προδίδει κι εδώ την αναπόφευκτη παρασκηνιακή αντιπαράθεση.

Στον Πειραιά ήταν τριπλάσιες οι δασκάλες

Αλλά ας αφήσουμε το τηλεσκόπιο προς χάριν του μικροσκοπίου. Βρισκόμαστε στο 1919. Η Διδασκαλική Ομοσπονδία δεν είχε ακόμα ιδρυθεί. Λειτουργούσαν, ωστόσο, είκοσι πάνω κάτω τοπικοί διδασκαλικοί σύλλογοι, συγκροτημένοι συνήθως σε επίπεδο νομού. Ένας από αυτούς ήταν ο Σύνδεσμος Δημοδιδασκάλων Πειραιώς που κάλυπτε τους 160 περίπου δα-

Ο Δ. Γληνός με μαθήτριές του στο Αρσάκειο το 1911 (ΕΛΙΑ)

σκάλους και δασκάλες της περιοχής. Παρότι σε όλη τη χώρα οι δασκάλες ήταν λιγότερες από τους άνδρες συναδέλφους τους, στον Πειραιά ήταν τριπλάσιες από αυτούς: 120 δασκάλες έναντι 40 δασκάλων. Στις εκλογές που έγιναν για το πενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο του συνδέσμου εξελέγησαν 3 γυναίκες και 2 άνδρες. Με δεδομένη την ασήμαντη παρουσία των διδασκαλισσών στις ηγετικές θέσεις των άλλων συλλόγων, το γεγονός θεωρήθηκε περίπου ύβρις. Τα πράγματα ξέφυγαν από κάθε έλεγχο όταν, κατά τη συγκρότηση του Διοικητικού Συμβουλίου σε σώμα, αναδείχθηκε πρόεδρος γυναίκα: Η Ζαχαρούλα Ναυπηλώτου. Σε χωριστή συγκέντρωση οι 40 άνδρες αποφάσισαν ομόφωνα και διαμήνυσαν στις δασκάλες πως απαιτούν την παραίτηση της πρόεδρος υπέρ ενός εκ των ανδρών και, επιπλέον, την αντικατάσταση μίας εκ των τριών με άνδρα, ώστε να διασφαλιστεί η ανδρική πλειοψηφία - ειδάλλως θα αποχωρήσουν από τον σύνδεσμο. Οι γυναίκες απέρριψαν το τελεσίγραφο, οι άνδρες προχώρησαν σε σύσταση χωριστού συλλόγου και οι γυναίκες ανταπάντησαν μετονομάζοντας τον δικό τους σε Σύνδεσμο Διδασκαλισσών.

Ο Σύνδεσμος Διδασκαλισσών Πειραιώς, πρώτος και μοναδικός αμιγής σύλλογος γυναικών στην ιστορία του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού, επέδειξε εντυπωσιακή δράση στα αμέσως επόμενα χρόνια. Υπήρξε καταρχάς το πρώτο διδασκαλικό σωματείο που, σπάζοντας την παράδοση του γλωσσικού συντηρητισμού, τάχθηκε μαχητικά υπέρ των δημοτικιστών και της

γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Στη συνέχεια επιδόθηκε σε μια εκστρατεία υπέρ της «ισομισθίας» (ο μισθός των διδασκαλισσών υπολείπονταν κατά 1/5 περίπου του μισθού των δημοδιδασκάλων), η οποία, κατά τη συζήτησή της από τη Βουλή, έγινε αφορμή για την υποβολή από τον Βουλευτή θάνο Τυπάλδο-Μπασιά της πρώτης πρότασης νόμου για την ψήφο των γυναικών (1919). Όταν η ισομισθία επιτεύχθηκε και εδραιώθηκε στην πράξη (1922), οι δασκάλες την επέβαλλαν και στα ιδιωτικά

σχολεία του Πειραιά υπογράφοντας όλες (διορισμένες και μη) «Πρωτόκολλο Τιμής» να μη δεχθούν εργασία με κατώτερο μισθό από αυτό των ανδρών (1923). Ο Σύνδεσμος, τέλος, συμμετείχε δραστήρια στις δυσχερείς διαδικασίες συγκρότησης της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας εξασφαλίζοντας εκτός των άλλων και μία καινοφανή για τα ελληνικά δεδομένα καταστατική ρύθμιση: Να συμμετέχει πάντοτε μία γυναίκα στη διοίκηση. Πράγματι σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου το πενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο της Ομοσπονδίας είχε τέσσερις άνδρες και μία γυναίκα. Έγινε τόσο αυτονόητο από ένα σημείο και μετά, ώστε ακόμα και η υπερουνητητική (πολιτικά και γλωσσικά) δεξιά παράταξη των δασκάλων, η οποία στο διάστημα 1928-30 συγκρότησε χωριστή ομοσπονδία, διατήρησε το θεσμό της μίας δασκάλας. Υπήρξε ίσως η πρώτη εφαρμογή της «ποσόστωσης». Αντιθέτως σήμερα δε συμμετέχει καμιά γυναίκα στις -προσδευτικές κατά τα άλλα- διοικήσεις της ΔΟΕ και της ΟΛΜΕ.

Ζαχαρούλα Ναυπηλώτου και Ελένη Στεργιοπούλου

Σε όλες αυτές τις διεργασίες η Ζαχαρούλα Ναυπηλώτου ήταν παρούσα. Υπήρξε εισηγήτρια στα σεμινάρια («παιδαγωγικά φροντιστήρια» 1918-20), που οργάνωσαν οι Δελμούζος και Τριανταφυλλίδης για να εισάγουν το διδακτικό προσωπικό στο πνεύμα του δημοτικισμού, ήταν η μόνη από τον διδασκαλικό κόσμο που δημοσίευσε στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (το κατεξοχήν εκπαιδευτικό έντυπο κύρους της εποχής) και η πρώτη γυ-

ναίκα σύμβουλος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας (1922-23 και ξανά 1926-27). Δεν γνωρίζουμε την κοινωνική της προέλευση. Η συγκρότησή της ωστόσο, καταφανώς ευρύτερη της μέσης διδασκαλικής, προδίδει αστική καταγωγή. Το ίδιο και η ενεργή συμμετοχή της στον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας, ο οποίος συγκέντρωνε τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες του μεσοπολέμου, κατά τεκμήριο αστικής προέλευσης. Η Ναυπλιώτου ήταν μέλος του συμβουλίου του εν λόγω Συνδέσμου δίπλα στις Θεοδωροπούλου, Σβώλου, Ιμβριώτη κ.ά. Στα 1924 μάλιστα, όντας ταυτόχρονα πρόεδρος των Διδασκαλισσών Πειραιώς, τόλμησε τη διοργάνωση μιας «καθαρώς φεμινιστικής διαλέξεως» (με κεντρική ομιλήτρια τη Μαρία Σβώλου) στον Πειραιά, «έναν από τους προμαχώνες του αντιφεμινιστικού σκεπτικισμού».

Γνωρίζουμε επίσης ότι η Ναυπλιώτου παρέμεινε ανύπαντρη. Φαίνεται πως η εργασία και η δημόσια δράση από τη μια, και ο γάμος και η οικογένεια από την άλ-

λη, παρέμεναν επιλογές αλληλοαποκλειόμενες για τη γυναίκα του μεσοπολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επίσης δασκάλα Ελένη Στεργιοπούλου, μία από τις στενές συνεργάτιδες της Ναυπλιώτου. Ανήκε κι αυτή στο Σύνδεσμο Διδασκαλισσών Πειραιά, στρατεύτηκε και αυτή στην υπόθεση του δημοτικισμού, συμμετείχε επίσης στα «παιδαγωγικά φροντιστήρια» των Ανώτερων Εποπτών και διαδέχθηκε τη Ναυπλιώτου στη διοίκηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας (1923). Στη διετία 1923-25 εξέδιδε μαζί με τον Χρήστο Ράικο την «Αυγή», ένα εκπαιδευτικό περιοδικό που προωθούσε τις ιδέες του δημοτικισμού. Η Στεργιοπούλου ήταν «δυνατή πένα», εμφανώς πιο «δυνατή» από τον συνεργάτη της. Όμως θάνατο ο Ράικος που θα παραμείνει στο προσκήνιο και θα αναδειχθεί πρόεδρος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας. Ήταν επίσης μία από τις πρώτες δασκάλες που έγιναν δεκτές για διετή μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο (1924-26). Εκεί γνώρισε τον συσπουδαστή της Άγγελο Γιούρτη. Δημοτικιστής κι αυτός

με αξιοσημείωτη παρουσία - μικρή, ωστόσο, σε σχέση με τη δράση της Στεργιοπούλου. Αυτός την ερωτεύτηκε και τη ζήτησε σε γάμο. Η Ελένη δέχθηκε την πρότασή του. Αξιοποιώντας τη μετεκπαίδευσή του αυτός έγινε επιθεωρητής - εκείνη όχι, οι γυναίκες αποκλείονταν θεσμικά από τη βαθμίδα του επιθεωρητή. Τον παντρεύτηκε και τον ακολούθησε στην επαρχία. Έκτοτε χάθηκε. Δε συνάντησα ούτε λέξη πια γι' αυτή.

Εξήγηση ή αναγνώριση; Ποια (οφείλει να) είναι η κυρίως λειτουργία της ιστορίας; Η συζήτηση δεν έχει τελειώσει. Ο γνωστός Άγγλος ιστορικός Χομπσμπάουμ άσκησε προσφάτως δριμεία κριτική στο δεύτερο σκέλος ("A Life in History", Past and Present, 177: 3-16). Εκτιμά πως το εγχείρημα της αναγνώρισης ενός οποιουδήποτε κινήματος μέσω της ιστορίας τείνει να υπονομεύει τους γενικά αποδεκτούς κανόνες της ιστορικής απόδοσης, τη σαφή διάκριση γεγονότος και μύθου, αυτού που μπορεί να τεκμηριωθεί επαρκώς από αυτό που δεν μπορεί, αυτού που ισχύει από αυτό που θα θέλαμε να ισχύει. Φαίνεται, πράγματι, πως ακριβώς όπως τα αρχικά, αδιαπραγμάτευτα συνήθως αιτήματα ενός κινήματος, έτσι και οι πρώτες του ιστορικές αναζητήσεις στοχεύουν κυρίως στην κοινωνική του αναγνώριση και καταξίωση. Στη φάση αυτή οι υπερβολές είναι ο κανόνας, ενώ δεν λείπουν οι διαστρεβλώσεις του πραγματικού παρελθόντος και οι επινοήσεις ενός άλλου, πιο συμβατού με τις τρέχουσες στοχεύσεις. Το φεμινιστικό κίνημα δεν θα μπορούσε να αποφύγει την παγίδα. Η ωρίμανση, ωστόσο, του συναφούς ιστορικού πεδίου έχει ήδη επέλθει, αν κρίνουμε από την ποιότητα των δημοσιεύσεων. Κι όταν η επιστημονική επάρκεια είναι παρούσα, η αναγνώριση δεν αντιβαίνει αλλά μάλλον συμβάλλει στην εξήγηση.

Α' δημόσια συγκέντρωση για την ψήφο, θέατρο Απόλλων, Αθήνα 18 Μαρτίου 1928.

Στη φωτογραφία διακρίνεται η Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου (9).

- 1. Άννα Θεοδωροπούλου 2. Ραϊλίου Γεωργιάδα 3. Αφ. Δοξιάδης**
 - 4. Μαρία Σβώλου 5. Αρσινόη Τούρτουλη 6. Άννα Παπαδημητρίου**
 - 7. Ευανθία Γκινοπούλου 8. Ελένη Σιφναίου 10. Δώρα Παπακωνσταντίνου**
 - 11. Αμαλία Ψάλλα 12. Αθηνά Γιαννίου 13. Μαρία Μπότση 14. Δώρα Μούτσου**
 - 15. Αγνή Στουδίου 16. Ε. Λαμπρίση 17. Δώρα Βουρλιούρη**
- Από το βιβλίο Έφη Αβδελά/Αγγέλικα Ψαρρά**
"Ο ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ"

* Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

1. Την αφορμή γι' αυτό το κείμενο έδωσαν δυο θεματικά συναφή κείμενα του προηγούμενου τεύχους: Το «Μαρσαλειακά II: Η σημασία της Ρόζας Ιμβριώτη», της Μαρίας Ρεπούση και το «Η συζήτηση για τις γυναίκες σπουδές/σπουδές φύλου», της Σάσας Λαδά.